

Nasilje nad djecom s invaliditetom: zakonodavstvo, politika i programi u EU-u

Sažetak

Člankom 24. Povelje Europske unije o temeljnim pravima svoj djeci u Europskoj uniji (EU) jamči se opće pravo na zaštitu koje uključuje pravo na slobodno izražavanje mišljenja, pravo na održavanje odnosa s roditeljima i pravo da djelovanje koje se odnosi na njih bude vođeno njihovim najboljim interesima. Člankom 3. svim pojedincima u EU-u jamči se poštovanje tjelesne i duhovne cjelovitosti, a člankom 26. priznaje pravo osoba s invaliditetom na mjere čiji je cilj osiguravanje njihove uključenosti i sudjelovanja u životu zajednice.

Djeca s invaliditetom suočena su sa znatnim preprekama u ostvarivanju svojih temeljnih prava. Često su isključena iz društva, katkad žive u institucijama ili drugim ustanovama daleko od svoje obitelji. Djeci s invaliditetom uskraćen je pristup osnovnim uslugama, kao što su zdravstvo i obrazovanje te su izložena stigmatizaciji i diskriminaciji, kao i seksualnom, tjelesnom i psihološkom nasilju.

Agencija Europske unije za temeljna prava (FRA) provela je istraživanje o nasilju nad djecom s invaliditetom, usmjeravajući se na opseg, oblike, uzroke i okolinu u kojoj se javlja takvo nasilje. Ovaj sažetak predstavlja glavne nalaze FRA-ina istraživanja, koji su u potpunosti dostupni u izvješću *Violence against children with disabilities: legislation, policies and programmes in the EU* (Nasilje nad djecom s invaliditetom: zakonodavstvo, politika i programi u EU-u, vidjeti Dodatne informacije).

Nasilje nad djecom s invaliditetom: pitanje temeljnih prava

U međunarodnim i europskim pravnim i političkim okvirima priznaje se da problem nasilja nad djecom s invaliditetom zahtijeva posebnu pozornost tvorca politika i stručnjaka. Konvencija o pravima

Prikupljanje podataka i obuhvaćenost

Za potrebe istraživanja FRA je provela sekundarno istraživanje u svih 28 država članica EU-a o pravnim odredbama i politikama koje se odnose na nasilje nad djecom s invaliditetom, kao i nacionalnim mjerama za sprečavanje i zaštitu od tog nasilja.

Također su provedeni pojedinačni intervjui na osnovi polustrukturiranog upitnika s dionicima iz utvrđenih tijela nacionalnih mreža za uvođenje Konvencije o pravima osoba s invaliditetom (CRPD). Intervjui su provedeni u 13 država članica EU-a: Austriji, Bugarskoj, Hrvatskoj, Češkoj,

Danskoj, Italiji, Litvi, Nizozemskoj, Poljskoj, Portugalu, Sloveniji, Švedskoj i Ujedinjenoj Kraljevini.

Odgovorni dionici uključuju javna tijela, zdravstvene djelatnike, obrazovne djelatnike i davatelje usluga za djecu s invaliditetom, organizacije civilnog društva, uključujući organizacije koje predstavljaju osobe s invaliditetom, udruge roditelja, organizacije za podršku žrtvama, nevladine organizacije koje rade u području prava djece, kao i različita tijela za ljudska prava kao što su nacionalne institucije za ljudska prava i institucije pučkog pravobranitelja.

djeteta i Konvencija o pravima osoba s invaliditetom Ujedinjenih naroda (UN) ključne su u osiguravanju zaštite djece s invaliditetom od nasilja, pri čemu se jedna izričito odnosi na djecu, a druga na život s invaliditetom. Sve države članice EU-a ratificirale su Konvenciju o pravima djeteta, a od rujna 2015. 25 država članica EU-a ratificiralo je Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom. EU je 2010. pristupio Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom, što znači da je konvencija sada sastavni dio pravnog poretka EU-a i da cjelokupno zakonodavstvo i prakse EU-a moraju biti u skladu s njezinim zahtjevima.

Ugovorna tijela obiju UN-ovih konvencija analizirala su nasilje nad djecom s invaliditetom u nekoliko Općih primjedbi i u Zaključnim opažanjima o izvješćima država stranaka. Države članice također su priznale različite potrebe za zaštitom djece s invaliditetom, npr. pri kriminalizaciji nasilja ili pri definiranju nacionalnih politika za rješavanje problema nasilja. U nedavnim Zaključnim opažanjima za Europsku uniju, Odbor za prava osoba s invaliditetom preporučio je da EU poduzme potrebne mjere da bi učinio invaliditet središnjim dijelom svih zakonodavnih propisa, politika i strategija za borbu protiv nasilja, zlostavljanja i iskorištavanja.

Nasilje nad djecom s invaliditetom teško je dokazati jer su ta djeca velikim dijelom nevidljiva u službenim statistikama. Postoji malen broj pouzdanih procjena o broju djece s invaliditetom zbog zastarjelih i neujednačenih definicija invaliditeta, nedostatka pouzdanih metoda prikupljanja podataka o invaliditetu, posebno među djecom, te zbog razlika u pristupima prikupljanja podataka o učestalosti invaliditeta u različitim državama. U Svjetskom izvješću o invaliditetu iz 2011., u kojem se navode podaci iz istraživanja Globalni teret bolesti iz 2004., procjenjuje se da globalna raširenost umjerenog i teškog invaliditeta među djecom od 0 do 14 godina iznosi 5,1 %. To odgovara broju od otprilike 93 milijuna djece diljem svijeta. Ne postoji jedinstveni izvor u kojem se navode podatci o djeci s invaliditetom u EU-u.

Iako također ima malo podataka o opsegu nasilja nad djecom s invaliditetom, ispitanici u kontekstu tog istraživanja istaknuli su da je zlostavljanje među tom djecom vrlo rašireno. UNICEF procjenjuje da je tri do četiri puta vjerojatnije da će djeca s invaliditetom doživjeti tjelesno ili seksualno nasilje, kao i zanemarivanje, nego djeca bez invaliditeta.

„Djeca s invaliditetom vrlo su ranjiva, mnogo više od ostale djece.“ (Predstavnik nevladine organizacije za prava djece, Nizozemska)

„To im se zbilja događa. To je [...] vrlo ozbiljno. A čini se da su slučajevi koji se rješavaju samo djelić stvarnog broja [...]. To je mnogo veći problem nego što mislimo.“ (Klinički psiholog, Češka)

Djeca s invaliditetom mogu postati žrtve nasilja u različitim okruženjima, uključujući školu, dom ili ustanove. U usporedbi s odraslima, sva su djeca ranjiva zbog svoje razvojne faze, ograničene pravne sposobnosti i ovisnosti o roditeljima ili drugim skrbnicima. Stanje je još gore ako dijete ima oštećenje. Djeca s invaliditetom doživljavaju više stope nasilja i oblike nasilja povezanoga sa specifičnim invaliditetom, koje se razlikuje od oblika koje doživljavaju djeca bez invaliditeta. Ti oblici uključuju nasilje koje je motivirano predrasudama prema invaliditetu, spustavanje, seksualno zlostavljanje tijekom svakodnevnog održavanja higijene, nasilje tijekom liječenja te primjenu prevelike količine lijekova. Istraživanje je pokazalo da su djeca s invaliditetom posebno podložna psihološkom, seksualnom i tjelesnom zlostavljanju koje može uništiti njihov život.

„Među djecom koja su najviše stigmatizirana i marginalizirana nalaze se djeca s invaliditetom i može se reći da je za njih rizik od nasilja znatno veći, ponajprije zbog toga što ih društvo zanemaruje i zbog tradicionalnoga negativnog mišljenja o njima.“ (Predstavnik javne vlasti, Bugarska)

Društvena izolacija i stigmatizacija te njihova specifična situacija i veća ovisnost o skrbi – u vlastitom domu, u centrima za skrb i ustanovama – povećavaju rizik od nasilja za djecu s invaliditetom zbog više razloga. Zbog oštećenja djecu se često vidi kao „lake mete“ jer im mogu nedostajati vještine da se sama zaštite, suočena su s preprekama u prijavljivanju nasilja ili se njihovi prigovori ne shvaćaju ozbiljno. Dodatni rizik mogu predstavljati spol i etnički, migrantski ili socioekonomski status. Učink tih čimbenika, koji povećavaju rizik od nasilja, umnogostručuje se kada službe za zaštitu djece ne odgovaraju na odgovarajući način na posebne potrebe djece s invaliditetom, bilo zbog nepristupačnosti ili nedostatka obučanih stručnih osoba.

„Procijenili smo da je [...] vjerojatnost da budete isključeni iz škole 168 puta veća ako ste crni dječak s ‚posebnim obrazovnim potrebama‘ iz sredine s niskim prihodima nego ako ste djevojčica bez ‚posebnih obrazovnih potreba‘ iz bogatijeg područja.“ (Ispitanik iz nacionalnog tijela za ljudska prava, Ujedinjena Kraljevina)

Djeca s invaliditetom često su isključena iz službi za zaštitu djece ili inicijativa usmjerenih na dječje žrtve bez invaliditeta. Tako se povećava vjerojatnost da opće službe za zaštitu djece i posebne službe za osobe s invaliditetom previde djecu s invaliditetom. Nadalje, za pružanje usluga djeci s invaliditetom obično je zaduženo nekoliko organizacija ili različitih tijela koja ne usklađuju svoje djelovanje na odgovarajući način.

„Može se dogoditi da, na primjer, tri tijela djeluju usporedno bez umrežavanja u pogledu razmjene informacija, bez savjetovanja o slučaju ili koordinacije nekih segmenata djelovanja. Bila bi mnogo djelotvornija da su međusobno povezana i umrežena, da razmjenjuju informacije.“ (Ispitanik iz nacionalnog tijela za ljudska prava, Hrvatska)

Sustavi zaštite djece, mehanizmi prijavljivanja i službe za potporu žrtvama često ne uzimaju u obzir

Ključni zaključci i savjeti utemeljeni na dokazima

Na temelju provedenoga istraživanja, FRA smatra da bi tvorci politika i relevantni dionici trebali usredotočiti nastojanja u borbi protiv nasilja nad djecom s invaliditetom i učinkovitoj zaštiti od zlostavljanja u cijelom EU-u na područja djelovanja navedena u nastavku.

Uspostavljanje inkluzivnijih sustava za zaštitu djece

Mjere za sprečavanje nasilja nad djecom s invaliditetom i borba protiv njega najučinkovitije su kada su holističke i međusektorske. FRA-ino istraživanje pokazalo je da nastojanja trebaju uključiti i ciljati na sve sudionike djetetova života – od obitelji, zajednice, stručnih osoba i ustanova do šire javnosti.

Čimbenici kao što su djetetov rod, socioekonomska pozadina, etničko ili migrantsko porijeklo povećavaju rizik od nasilja kada se kombiniraju s invaliditetom. Stoga je važno prepoznati višestruke dimenzije rizika, poduzeti preventivne mjere te uspostaviti službe i mjere za pružanje višestrane potpore. Mnogi su ispitanici naglasili da su sustavi rane intervencije često neprikladni za djecu s invaliditetom i ne uspijevaju brzo identificirati rizične situacije i odgovoriti na njih.

Službe za zaštitu djece imaju ključnu ulogu u osiguravanju da se na odgovarajući način odgovori na mnogostruke potrebe djece s invaliditetom. No one katkad ne uspijevaju zadovoljiti specifične potrebe djece s invaliditetom te su često nedostupne s obzirom na fizičku dostupnost i nedostatak osoblja s potrebnim vještinama ili osposobljavanjem.

Opće službe i mjere koje su usmjerene na djecu ili odrasle osobe s invaliditetom često mogu previdjeti specifične potrebe za potporom djece s invaliditetom te prepreke s kojima se ona suočavaju, što može spriječiti pristup te djece službama.

potrebe djece s invaliditetom te stvaraju daljnje prepreke onima koji traže potporu, pokušavaju prijaviti zlostavljanje ili traže pravnu zaštitu. U dokumentu Europske komisije na temu „Koordinacija i suradnja u sustavima integrirane zaštite djeteta“ naglašava se potreba osiguravanja dostupnosti nacionalnih sustava za zaštitu djece ranjivoj djeci, pa tako i djeci s invaliditetom.

Države članice donijele su različite politike za rješavanje problema nasilja nad djecom s invaliditetom. Neke su uključile zaštitu djece s invaliditetom u politiku zaštite djece, dok se druge bave tim problemom u okviru politike o pravima osoba s invaliditetom. Neke su uspostavile posebnu politiku za rješavanje problema nasilja nad svom djecom u školi ili kod kuće. U tim se općim politikama priznaje veći rizik od nasilja nad djecom s invaliditetom, no često se ne uspostavljaju konkretne mjere. Većina ispitanika potvrdila je da bi politika trebala imati holistički cilj i uključivati svu djecu, pa tako i djecu s invaliditetom, čime će se izbjeći upotreba posebnih instrumenata za različite skupine djece (sveobuhvatnu analizu potražite u odjeljcima 2.2., 3.1., 3.3. i 4.6. potpunog izvješća).

Mišljenja FRA-e

Države članice EU-a trebale bi usvojiti integrirani pristup za rješavanje problema nasilja nad djecom s invaliditetom. Opće politike usmjerene na djecu ili osobe s invaliditetom trebale bi prepoznati da su djeca s invaliditetom suočena s većim rizikom od nasilja i utvrditi konkretne, specijalizirane mjere te dostupne službe za potporu. Takav integrirani pristup pomaže osigurati da zaštita djece s invaliditetom bude dio općeg nacionalnog sustava za zaštitu djece i da su sve mjere i službe za potporu djeci žrtvama nasilja osjetljive s obzirom na dob, rod i oštećenje.

Službe za zaštitu djece trebale bi pružati svestranu potporu djeci s invaliditetom i njihovim obiteljima. Također bi trebale uzimati u obzir i druge značajke koje mogu povećati ranjivost djece s obzirom na nasilje, kao što su rod, etnička pripadnost i socioekonomska pozadina. Preventivni programi mogu uključivati programe rane intervencije, mjere za osvješćivanje, osposobljavanje za odgovorno roditeljstvo i obiteljsku potporu te programe za odmor od skrbi.

Države članice EU-a trebale bi osigurati da javne vlasti prate stanje djece s invaliditetom, posebno s obzirom na nasilje. Po potrebi trebale bi uključiti nezavisne mehanizme za praćenje u skladu s člankom 33. stavkom 2. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom te nacionalne institucije za ljudska prava.

Poboljšavanje pravnih i političkih okvira za zaštitu djece s invaliditetom

Ispitanici su identificirali nekoliko izazova u suočavanju s nasiljem nad djecom i osiguravanju da se zločini protiv njih učinkovito kazneno gone. Ti izazovi uključuju poteškoće u doživljavanju djece s invaliditetom kao pouzdanih svjedoka na sudu, nedostatak osposobljenih stručnih osoba, nedostatak mehanizama za prigovore koji su usklađeni s dobi i pristupačni te niske razine prijavljivanja.

FRA-ino istraživanje pokazuje da većina država članica EU-a smatra invaliditet i dob kao otežavajuće čimbenike za nasilne zločine. Na razini EU-a nekoliko direktiva štiti djecu s invaliditetom od nasilja. Direktivom 2011/93/EU o suzbijanju seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorištavanja djece i dječje pornografije i Direktivom 2012/29/EU o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela (Direktiva o žrtvama) nastoji se ostvariti određena razina usklađenosti kaznenopravnih odredbi, uključujući i one koje se odnose na potporu za djecu žrtve, prijavljivanje zločina i kazneno gonjenje počinitelja.

Samo 13 država članica EU-a izričito govori o predrasudama na temelju invaliditeta u svojem kaznenom pravu. Samo nekoliko od njih odvaja motivaciju iz mržnje od osnovnih kaznenih djela primjenom strožih kazni kako bi se naglasila ozbiljnost kaznenih djela povezanih s predrasudama; većina definira motiviranost predrasudama kao otežavajuću okolnost.

Europska komisija donijela je dokumente o politici koji se odnose na prava djece i na zaštitu osoba s invaliditetom – Plan za prava djeteta EU-a i Europsku strategiju za osobe s invaliditetom 2010.–2020. Oba dokumenta govore o pravima djece s invaliditetom. Komisija je također uspostavila dvije skupine sastavljene od predstavnika država članica, pri čemu jednu čine stručnjaci za prava djeteta, a drugu stručnjaci za prava osoba s invaliditetom, a one trebaju omogućiti suradnju i razmjenu informacija, iskustava i dobre prakse. Budući da je potpisnica Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, na Europsku uniju primjenjuju se obveze te konvencije

u opsegu njezinih nadležnosti. U Zaključnim opažanjima o početnom izvješću EU-a, Odbor za prava osoba s invaliditetom izričito je preporučio da bi se sve strategije koje se odnose na osobe s invaliditetom trebale baviti pravima dječaka i djevojčica s invaliditetom i učiniti ih središnjim pitanjem.

Europski parlament ima dvije zasebne međuskupine – jednu za rješavanje pitanja u vezi s djecom, a drugu za rješavanje pitanja u vezi s politikom za zaštitu osoba s invaliditetom. Ta bi tijela mogla povećati pozornost koja se pridaje djeci s invaliditetom, a posebno pitanjima zaštite od nasilja kroz rasprave i akcije (vidjeti poglavlja 1. i 2. potpunog izvješća).

Mišljenja FRA-e

Države članice EU-a trebale bi osigurati da službe za potporu žrtvama te pravosudni i ostali mehanizmi zaštite budu u potpunosti dostupni djeci s invaliditetom žrtvama nasilja i njihovim obiteljima. Također bi trebale promicati prijavljivanje i bilježenje incidenata kroz aktivnu politiku informiranja javnosti. Mehanizmi zaštite trebali bi pružati odgovarajuće smještajne kapacitete i stručnu pomoć u skladu s dobi i oštećenjem.

Države članice trebale bi osigurati da u istraživanju i praćenju prijavljenih incidenata nasilja nad djecom s invaliditetom sudjeluje posebno osposobljeno osoblje, uključujući i tijekom pojedinačne procjene koju zahtijeva Direktiva o žrtvama.

Države članice moraju osigurati da se na dob i invaliditet gleda kao na otežavajuće čimbenike u kontekstu seksualnog nasilja, kao što je utvrđeno Direktivom o suzbijanju seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorištavanja djece i dječje pornografije. Trebale bi razmotriti izjednačavanje invaliditeta s ostalim oblicima motiviranosti predrasudama i uvođenje strožih kazni za kaznena djela motivirana predrasudama, kao što se predlaže u FRA-inom dokumentu Equal protection for all victims of hate crime – The case of people with disabilities (Ravnopravna zaštita svih žrtava zločina iz mržnje – slučaj osoba s invaliditetom).

Europska komisija trebala bi razmotriti uključivanje sveobuhvatne strategije za djecu s invaliditetom utemeljene na pravima u buduća preispitivanja Plana EU-a za prava djeteta i druge politike o pravima djece. Preispitivanje Europske strategije za osobe s invaliditetom 2010.–2020. u sredini razdoblja trebalo bi uključiti eksplicitne mjere za zaštitu, promicanje i ostvarivanje prava djece s invaliditetom, s posebnim naglaskom na prevenciju nasilja.

Osiguravanje koordinacije i imenovanje središnje točke za djecu s invaliditetom

Ispitanici su naglasili da je za sprečavanje nasilja nad djecom s invaliditetom nužan holistički okvir koji će ujediniti sva tijela uključena u zaštitu djece. Takav bi okvir trebao uključivati organizacije za osobe s invaliditetom i organizacije koje predstavljaju djecu s invaliditetom i njihove obitelji. Ispitanici su istaknuli da suradnja mora započeti u fazi izrade strategija i akcijskih planova, a zatim se i ogledati u stvarnom provođenju politika i pružanju usluga.

Usluge za djecu s invaliditetom često razvija veći broj sudionika. Da bi se izbjegla preklapanja ili propusti, ključna je redovita i koordinirana suradnja. No ispitanici primjećuju da nedostatak suradnje često otežava učinkovito pružanje usluga, da službeni mehanizmi za koordinaciju nedostaju ili se ne provode u praksi i da je suradnja najvećim dijelom neslužbena te se odvija izvan uspostavljenih kanala. Čak i ondje gdje su uspostavljeni formalni mehanizmi za koordinaciju, oni se često ne bave posebnim rizikom od nasilja nad djecom s invaliditetom i njihovom većom ranjivosti. Stručnim osobama obično nedostaju kompetencije i znanje za odgovarajuće suočavanje s potencijalno rizičnim situacijama i slučajevima zlostavljanja u vezi s djecom s invaliditetom.

Nadalje, ispitanici navode nedostatak jedinstvenih procedura među profesionalnim skupinama kao što su policija, socijalni, zdravstveni i obrazovni djelatnici te ističu da često nedostaje i opće razumijevanje načina prepoznavanja zlostavljanja djece s invaliditetom i suočavanja s njime (vidjeti odjeljke 2.2., 2.3., 4.4. i 4.5. potpunog izvješća).

Mišljenja FRA-e

Države članice EU-a trebale bi razmotriti imenovanje nacionalne središnje točke za djecu s invaliditetom, kao što je predloženo u Općoj prijedbi br. 9 Odbora za prava djeteta, kako bi se osigurala odgovarajuća koordinacija među svim sudionicima – javnim i privatnim – koji pružaju usluge i potporu djeci s invaliditetom. Središnja točka trebala bi tijesno surađivati i koordinirati s uspostavljenim nacionalnim mehanizmima za provedbu Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, kako je definirano u članku 33.

Kako bi se olakšao rad takvih nacionalnih središnjih točaka, države članice mogu na lokalnoj razini uspostaviti mrežu mehanizama za koordinaciju koji će biti odgovorni za nadgledanje

provođenja nacionalnih politika i mjera, poboljšanje zajedničkih i integriranih reakcija u slučajevima nasilja te osiguravanje odgovarajućih kapaciteta iz različitih profesija za procjenu rizičnih situacija. Ti mehanizmi za koordinaciju mogu okupiti stručne osobe iz zdravstvenog, socijalnog i obrazovnog sektora, sudska tijela, socijalne radnike, osobe koje rade u organizacijama za potporu žrtvama, kao i predstavnike organizacija za osobe s invaliditetom i njihove obitelji. Na taj bi se način izbjeglo izolirano reagiranje i poboljšala koordinacija službi za djecu s invaliditetom.

Države članice trebale bi razmotriti standardizaciju operativnih postupaka među različitim tijelima odgovornima za sprečavanje nasilja nad djecom s invaliditetom i suočavanje s njime, npr. kroz ciljne memorandume o razumijevanju kojima se jasno definiraju odgovornosti, postupci i mehanizmi za upućivanje. Još jedan učinkovit način promicanja suradnje mogu biti i obvezni tečajevi osposobljavanja koji bi okupili stručne osobe iz različitih područja.

Pristupanje društvenim stavovima, promicanje različitosti i sprečavanje izolacije

Nasilje nad djecom s invaliditetom javlja se u mnogim oblicima i različitim okruženjima. Ispitanici su identificirali različite uzroke nasilja koji se kreću od negativnih društvenih stavova utemeljenih na predrasudama i nedostatku znanja ili razumijevanja invaliditeta do profesionalnih ili individualnih stavova ukorijenjenih u netolerantnosti prema „drugome“.

Ispitanici smatraju da socijalna isključenost i izolacija povećavaju rizik od nasilja nad djecom s invaliditetom u različitim okruženjima. Napominju da izolacija djece s invaliditetom u ustanovama ograničava njihovu interakciju s općom javnosti i tako sprečava širenje svijesti o invaliditetu i njegovo razumijevanje.

Ispitanici također ističu da su djeca s invaliditetom koja imaju i druge značajke ranjivosti (zbog svojega socioekonomskog statusa, etničke pripadnosti, statusa migranta ili roda) suočena s većim rizikom od nasilja (vidjeti odjeljak 3.2. i poglavlje 4. potpunog izvješća).

Mišljenja FRA-e

Države članice EU-a i EU trebale bi razviti kampanje osvješćivanja javnosti i kampanje o dostupnosti informacija radi podizanja svijesti o Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom, promicanja različitosti, borbe protiv predrasuda i rješavanja problema društvene stigmatizacije i izolacije djece s invaliditetom. Takve kampanje trebale bi biti usmjerene na opću javnost, roditelje, djecu te javne službenike i stručne osobe koje rade s tom djecom. Kampanje mogu organizirati različite ustanove na nacionalnoj razini, kao što su nadležna ministarstva, nacionalna tijela za ljudska prava, nevladine organizacije i organizacije za osobe s invaliditetom.

Promicanje preventivnih mjera usmjerenih na djecu i sudjelovanja djece

Istraživanje je pokazalo da su države članice EU-a uspostavile mjere za rješavanje problema nasilja nad djecom s invaliditetom koje su usmjerene na različite skupine, uključujući i samu djecu. No uključivanje djece s invaliditetom u aktivnosti cjelokupnog društva nije uvijek osigurano. Ispitanici ističu da su djeca s invaliditetom zbog svoje izolacije često isključena iz službenih i neslužbenih aktivnosti kroz koje djeca uče kako prepoznati opasnosti i reagirati na nasilje.

Ispitanici upućuju na to da je za djecu s invaliditetom glavni rizični čimbenik manjak razumijevanja onoga što čini zlostavljanje. Mnoga djeca s invaliditetom možda nisu svjesna da je određeno ponašanje neprihvatljivo, posebno u slučaju seksualnog zlostavljanja.

Promicanje sudjelovanja djece i osoba s invaliditetom jedan je od ključnih stupova Konvencije o pravu djeteta i Konvencije o pravima osoba s invaliditetom. Ispitanici smatraju da djeca s invaliditetom i dalje nemaju mogućnost izražavanja svojeg mišljenja unatoč nastojanjima organizacija za osobe s invaliditetom, nevladinih organizacija, nacionalnih tijela za ljudska prava i drugih sudionika. Ako se djeci s invaliditetom ne omogući da se čuje i njihov glas, ona ostaju nevidljiva tijekom planiranja politika, a zbog nedostupnosti općih službi, njihove potrebe nisu zadovoljene. Ispitanici naglašavaju važnost uključivanja djece s invaliditetom u aktivnosti koje promiču njihovo opće sudjelovanje u svim aspektima života kao ključni čimbenik u sprečavanju nasilja i pružanja sredstava za identificiranje i prijavljivanje nasilnih incidenata (vidjeti odjeljak 2.5. i poglavlja 3. i 4. potpunog izvješća).

Mišljenja FRA-e

Države članice EU-a trebale bi u suradnji sa sudionicima civilnog društva uspostaviti odgovarajuće obrazovne programe koji jačaju samopouzdanje i asertivnost djece s invaliditetom kako bi im se pomoglo da identificiraju rizične situacije i neprimjereno ponašanje i da znaju kako i gdje potražiti savjete i pravnu zaštitu. Ti programi trebali bi sadržavati informacije o vezama i seksualnosti kako bi djeca s invaliditetom mogla razlikovati primjereno i neprimjereno seksualno ponašanje.

Države članice trebale bi osigurati da su obrazovni programi o nasilju, vršnjačkom nasilju (bullying) ili općim pitanjima u vezi s pravima djece u potpunosti dostupni djeci s invaliditetom, neovisno o oštećenju, te da su osjetljivi s obzirom na rod i druge značajke, kao što su etničko i/ili migrantsko porijeklo.

U skladu s obvezama prema Konvenciji o pravima djeteta i Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom, države članice trebale bi osigurati zastupanje mišljenja djece s invaliditetom izravno i putem predstavničkih i obiteljskih organizacija u osmišljavanju, provođenju i praćenju zakona, službi i mjera u vezi s nasiljem nad djecom s invaliditetom. Radi postizanja tog cilja, države članice EU-a trebale bi razmotriti jačanje postojećih savjetodavnih mehanizama, npr. uspostavljanjem savjetodavnih tijela koja će uključivati djecu s invaliditetom i njihove predstavnike.

Pružanje službi usmjerenih na obitelj

Nasilje nad djecom s invaliditetom javlja se i u obiteljskim okruženjima. Ispitanici su kao glavne čimbenike nasilnog ponašanja obitelji i njegovatelja naveli iscrpljenost, istrošenost, ekonomske poteškoće i osjećaj prepuštenosti samima sebi. Ispitanici su istaknuli nedovoljnu potporu u olakšavanju financijske, fizičke i emocionalne opterećenosti obitelji i skrbnika djece s invaliditetom te naglašavaju važnost pružanja programa za smanjivanje stresa, kao što su npr. programi za odmor od skrbi. Mnogi su naglasili da službe potpore za djecu s invaliditetom i njihove obitelji posebno nedostaju u ruralnim područjima.

Smatraju da izloženost nasilju i reagiranje na nasilje mogu biti povezani s djetetovom osobnom ili obiteljskom situacijom, npr. rizikom od siromaštva, migrantskim podrijetlom ili pripadnosti etničkoj

manjini ili odrastanjem u jednoroditeljskom kućanstvu. Ispitanici često spominju financijsko opterećenje obitelji kao mogući uzrok zanemarivanja i kao ključno područje u kojem je potrebna socijalna potpora. Ispitanici su zaključili da su obitelji koje žive ispod granice siromaštva manje upoznate sa službama i da imaju lošiji pristup njima te stoga imaju i manje prilika da dobiju potporu.

Također su napomenuli da su s invaliditetom člana obitelji, a posebno djeteta, ponekad povezani i osjećaji srama i razočaranja te da se na invaliditet može gledati kao na tabu. Zbog toga članovi obitelji nerado pristupaju službama potpore kojima se smanjuje iscrpljenost ili „izgaranje“ (vidjeti odjeljke 3.2., 3.3., 4.3. i 4.6. potpunog izvješća).

Mišljenja FRA-e

Države članice EU-a trebale bi službama za zaštitu djece osigurati odgovarajuću obuku i resurse da bi se spriječilo napuštanje te bi trebale pomoći obiteljima u osiguravanju da djeca s invaliditetom ostanu u svojoj obitelji uz zaštitu najboljih interesa djeteta. Radi postizanja tog cilja, službe za zaštitu djece trebale bi obiteljima pružiti ciljne informacije, orijentaciju, savjetovanje, potporu osoba u istoj situaciji te obuku, kao i izravnu i neizravnu financijsku potporu koja odgovara potrebama djece s invaliditetom i njihovim obiteljima. Roditeljima ili drugim skrbnicima trebali bi se ponuditi programi za odmor od skrbi po prihvatljivoj cijeni kako bi se spriječilo „izgaranje“ ili zanemarivanje djece zbog iscrpljenosti.

Države članice trebale bi osigurati da službe za zaštitu djece prepoznaju višestruke dimenzije rizika s kojima su suočena djeca s invaliditetom i da se suoče s njima, npr. s pomoću rane identifikacije rizika i sveobuhvatnih službi za podršku usmjerenih na obitelj. Posebna pozornost (kao i informiranje putem organizacija koje predstavljaju djecu te djecu i odrasle osobe s invaliditetom) trebala bi se posvetiti migrantskim i jednoroditeljskim obiteljima, obiteljima u riziku od siromaštva ili u drugim ranjivim situacijama te obiteljima koje žive u ruralnim područjima jer one možda nisu svjesne potpore koja je dostupna.

Osiguravanje uključivog obrazovanja i sudjelovanja u svim aspektima života na ravnopravnoj osnovi s drugima

Ispitanici ističu da su djeca s invaliditetom podložnija zlostavljanju u školi od strane vršnjaka, ali i učitelja. U tome se ogleda nedostatak odgovarajućih mehanizama za osiguravanje uključenosti u redovne škole, neodgovarajuća obuka učitelja i nepostojanje utvrđenih mehanizama za prevenciju. Ispitanici su spomenuli raširenost vršnjačkog nasilja nad djecom s invaliditetom, ali i drugih suptilnijih oblika nasilja, kao što su isključivanje i izolacija. Istraživanje pokazuje da države članice uvode različite instrumente za rješavanje problema vršnjačkog nasilja u školama te da bi instrumenti mogli veću pozornost pridati djeci s invaliditetom.

Članak 24. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom odražava jasnu obvezu država stranaka za osiguravanje uključivosti obrazovnog sustava za djecu s invaliditetom te obvezuje države da pruže potporu koja je potrebna za olakšavanje njihova punog i ravnopravnog sudjelovanja u obrazovanju. No mnogi su ispitanici napomenuli poteškoće u ostvarivanju uključivosti obrazovanja i tvrde da je za osiguravanje sigurne okoline za svu djecu, uključujući i djecu s invaliditetom, u redovnim školama potrebna odgovarajuća potpora radi omogućavanja stvarnog sudjelovanja, a ne samo integracije (vidjeti odjeljke 3.3., 4.2. i 4.4. potpunog izvješća).

Mišljenja FRA-e

Države članice EU-a trebale bi osigurati da škole pružaju sigurnu i podupirajuću okolinu s „nultom tolerancijom“ prema svim oblicima nasilja te da imaju učinkovite mehanizme za odgovor na najranije znakove odbojnosti. Politika i postupci za suzbijanje vršnjačkog nasilja trebali bi izričito uključivati djecu s invaliditetom.

Države članice trebale bi osigurati da svi učitelji, pomoćno osoblje i druge stručne osobe u području obrazovanja imaju vještine i alate potrebne za identifikaciju slučajeva nasilja nad djecom s invaliditetom i za njihovo rješavanje u školskom okružju. Obrazovna tijela mogla bi razmotriti uključivanje prava djece, s posebnom pozornošću na djecu s invaliditetom, u kurikulum obrazovanja učitelja. Također bi se trebala baviti manjkom ili nedostacima u odgovarajućoj obučenosti za prepoznavanje nasilja i za ranu intervenciju.

Nacionalnim mehanizmima za ljudska prava, uključujući i tijela za osiguravanje ravnopravnosti, nacionalne institucije za ljudska prava i pravobranitelja za djecu, trebalo bi narediti da prate i osvješćuju prava djece s invaliditetom u obrazovanju i da istražuju i prate slučajeve nasilja, odbijanja pristupa redovnim školama i vršnjačkog nasilja nad djecom s invaliditetom, a za to im se trebaju osigurati resursi te ih se na to treba poticati.

Organizacije koje predstavljaju djecu te djecu i odrasle osobe s invaliditetom trebalo bi poticati na to da podupru djecu s invaliditetom i njihove obitelji u osiguravanju njihova uključivanja u obrazovanje te bi one trebale razviti i provoditi obrazovne kampanje koje će u školama izvoditi samozastupnici i uzorne osobe. Pozivanje obrazovnih tijela da pružaju informacije i znanja o posebnim potrebama za potporu djeci s različitim oblicima i opsegom oštećenja osnažilo bi učinkovitost takvih akcija.

Promicanje nastojanja za deinstitutionalizaciju i jačanje praćenja institucija

Ne postoje pouzdani podaci o točnom broju djece koja žive u različitim institucionalnim okruženjima, ali procjenjuje se da otprilike 150 000 djece diljem EU-a živi u institucionalnom smještaju. Države članice u posljednjih su nekoliko godina ostvarile napredak u postupnom prelasku s institucionalnog sustava skrbi na skrb u obitelji. No Odbor za prava djeteta i Odbor za prava osoba s invaliditetom stalno ističu da deinstitutionalizacija djece s invaliditetom i dalje predstavlja problem. Deinstitutionalizacija povećava vjerojatnost da djeca postanu žrtve zanemarivanja i duševnoga, tjelesnoga ili seksualnog nasilja; neki ispitanici na samu deinstitutionalizaciju gledaju kao na oblik nasilja. Nadalje, inspekcija osoblja koje pruža institucionalnu skrb u državama članicama ne obuhvaća uvijek sve skupine stručnog osoblja, a njezina učestalost nije određena zakonom. Ispitanici smatraju da je nasilje i zanemarivanje u institucijama jednostavno sakriti. Kritizirali su mehanizme za praćenje zbog nedostatka strogosti i istaknuli su da pregledi institucija često nisu sustavni i da su reaktivni, a ne preventivni, npr. samo nakon što mediji izvijeste o zlostavljanju ili smrti u institucijama. Neki ispitanici također tvrde da određena tijela za praćenje nemaju odgovarajuće kompetencije ili nisu neovisna.

Ostali izazovi koje su ispitanici istaknuli uključuju problematične uvjete rada osoblja koji dovode do

„izgaranja“ te obuku koja je nedostatna, povremena i koja često nije obvezna.

Zakonodavni paket za europske strukturne i investicijske fondove (ESIF) za razdoblje 2014.–2020. uspostavio je važne promjene koje prednost daju deinstitutionalizaciji i usklađenosti s Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom. Posebno su važni kriteriji povezani s promicanjem socijalne uključenosti i borbom protiv siromaštva i diskriminacije – tzv. *ex ante* uvjeti koje države članice moraju ispuniti da bi primale sredstva iz strukturnih i investicijskih fondova – koji uključuju „mjere za prelazak s institucionalne skrbi na skrb u zajednici“ (vidjeti odjeljke 3.2. i 3.3. potpunog izvješća).

Mišljenja FRA-e

Države članice trebale bi razmotriti zabranu smještanja djece, posebno one koja su mlađa od tri godine, u institucije, neovisno o vrsti i ozbiljnosti oštećenja, kao što se podupire u UN-ovim Smjernicama za alternativnu skrb o djeci. Države članice trebale bi dodijeliti resurse za brzu deinstitutionalizaciju djece s invaliditetom i njihovo puno uključivanje u zajednicu. Radi toga, države članice trebale bi iskoristiti strukturne i investicijske fondove EU-a kako bi poduprle djecu s invaliditetom i njihove obitelji u prijelazu s institucionalne skrbi na skrb u obitelji.

Države članice trebale bi ojačati praćenje i preglede institucija te drugih oblika zatvorenog institucionalnog smještaja kako bi se riješio problem zanemarivanja, lošeg postupanja i drugih oblika nasilja. To je posebno važno kada je deinstitutionalizacija već u tijeku (djelomično financirana strukturnim i investicijskim fondovima EU-a). Praćenje bi trebalo biti nezavisno, uz odgovarajuće resurse te bi trebalo uključivati redovne i nenačeljene preglede.

Razvoj ciljnih alata, dodjela odgovarajućih sredstava i poboljšavanje kapaciteta ljudskih resursa

Istraživanje pokazuje da se postojeći nacionalni pravni i politički okviri mogu baviti problemom nasilja nad djecom s invaliditetom samo ako se osiguraju odgovarajuća sredstva za njihovo provođenje. Ispitanici navode da preopterećeno i neobučeno osoblje, „izgaranje“ osoblja, nedostatak sredstava i problematični uvjeti rada predstavljaju neke od prepreka učinkovitom rješavanju problema nasilja nad djecom s invaliditetom.

Ispitanici smatraju da bi, uz „specijalizirane“ stručne osobe koje su u svakodnevnom kontaktu s djecom s invaliditetom, o pravima djece s invaliditetom, pristupačnim komunikacijskim metodama te o sredstvima i postupcima za identificiranje nasilja, odgovaranje na njega i njegovo prijavljivanje trebalo obučiti i stručne osobe koje pružaju opće usluge, kao što su liječnici, medicinske sestre i učitelji.

Ispitanici misle da su nedostatak praktične pomoći i praktičnih alata glavni izazovi u provođenju zakona i politika. Oni bi trebali biti posebno oblikovani za stručne osobe različitih profila i jasno odrediti kako spriječiti i odgovarati na nasilje.

EU je također uspostavio EU-ove programe financiranja, kao što je Program o pravima, jednakosti i građanstvu za razdoblje 2014.–2020. koji je zamijenio program Daphne 2013., kako bi podupro aktivnosti povezane s istraživanjem, osposobljavanjem, razvojem savjetovanja i razmjenom dobrih praksi, uključujući i one u području borbe protiv nasilja nad djecom. Ispitanici potvrđuju pozitivan učinak koji takvi planovi financiranja mogu imati na nacionalnoj razini (vidjeti odjeljke 2.3., 4.4. i 4.6. potpunog izvješća).

Mišljenja FRA-e

Države članice EU-a trebale bi olakšati učinkovito provođenje postojećih zakona i politika o prevenciji nasilja nad djecom s invaliditetom razvijanjem praktičnih smjernica, protokola i obuke kako bi osposobile stručne osobe za prepoznavanje nasilja nad djecom s invaliditetom, za odgovarajuće pružanje potpore žrtvama i njihovim obiteljima i za osiguravanje da počinitelji budu privedeni pravdi. Takve bi alate trebalo razviti zajedno s organizacijama koje predstavljaju djecu i odrasle osobe s invaliditetom i njihove obitelji te bi ih trebalo poduprijeti ljudskim i materijalnim resursima potrebnima za njihovu provedbu.

Države članice trebale bi preispitati propisane kvalifikacije i radne uvjete stručnih osoba koje rade s djecom s invaliditetom kako bi osigurale da te osobe imaju potrebne vještine i dovoljno vremena za sprečavanje nasilja nad djecom i za suočavanje s njime.

Države članice trebale bi omogućivati obvezno osposobljavanje za stručne osobe koje će možda raditi s djecom s invaliditetom. To se osposobljavanje mora temeljiti na sustavnoj procjeni potreba i mora obuhvatiti pravni i politički okvir, upravljanje stresom i prepoznavanje te prijavljivanje nasilja. Osposobljavanje bi

trebalo obuhvaćati i način pristupačne komunikacije s djecom, uključujući i djecu s oštećenjima sluha, kognitivnim poteškoćama, govornim poteškoćama, intelektualnim oštećenjima ili psihološkim poteškoćama. Trebalo bi se usmjeriti na različite stručne osobe, uključujući učitelje i druge stručne osobe u području obrazovanja, liječnike, medicinske sestre i druge stručne osobe u području zdravstva te pružatelje specijaliziranih i općih usluga za djecu i njegovatelje.

Trebale bi se razviti smjernice i komplet alata za osobe koje rade s djecom s invaliditetom, kao i za osoblje koje pruža opće usluge, npr. stručne osobe u području zdravstva i obrazovanja, kako bi se omogućilo jasno usmjeravanje s obzirom na odgovornosti, prevenciju, upućivanje i korake koje je potrebno poduzeti kada se sumnja na nasilje.

Da bi se postigli održivi i opipljivi rezultati s obzirom na socijalnu uključenost, države članice moraju iskoristiti dostupna financijska sredstva EU-a, npr. putem europskih strukturnih i investicijskih fondova i Programa o pravima, jednakosti i građanstvu, kako bi se uspostavile službe za djecu i njihove obitelji koje su utemeljene u zajednici te kako bi osvijestile javnost.

Europska komisija trebala bi osigurati provođenje Zaključnih zapažanja UN-ova Odbora za prava osoba s invaliditetom o uporabi europskih strukturnih i investicijskih fondova. Ona preporučuju da Europska unija ojača praćenje upotrebe europskih strukturnih i investicijskih fondova kako bi se osiguralo da se upotrebljavaju samo za razvoj službi potpore osobama s invaliditetom u lokalnim zajednicama, a ne za ponovni razvoj ili proširenje institucija. Također preporučuju da Europska unija obustavi, povuče i vrati isplate u slučaju kršenja obveze poštivanja temeljnih prava.

Prikupljanje podataka

Istraživanje pokazuje veću svijest o nasilju nad djecom s invaliditetom i pravnim obvezama uspostavljenima Konvencijom o pravima djeteta i Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom, ali nedostaju pouzdani podaci o stanju u EU-u. Ispitanici smatraju da nedostatak informacija o opsegu, oblicima i značajkama nasilja nad djecom s invaliditetom sprečava razvoj ciljnih politika i programa. Bez odgovarajućih podataka pružatelji usluga nisu svjesni potreba djece s invaliditetom, što tu djecu dovodi u opasnost da ih previde službe koje su nepristupačne i ne odgovaraju na njihove potrebe.

Istraživanje također pokazuje da neke države prikupljaju podatke o nasilju nad osobama s invaliditetom, ali ne filtriraju podatke s obzirom na dob, dok druge prikupljaju podatke o nasilju nad djecom općenito, ali ne prikupljaju podatke o statusu invaliditeta djece. To vrijedi i za službene vladine izvore i za informacije koje prikuplja civilno društvo.

Ispitanici naglašavaju da je ondje gdje su dostupni podaci i istraživanja o situaciji djece s invaliditetom potrebno poduzeti radnje za širenje rezultata među svim zainteresiranim sudionicima kako bi se pokrenule reforme utemeljene na dokazima i ciljne mjere (vidjeti odjeljke 2.4. i 4.2. potpunog izvješća).

Mišljenja FRA-e

U skladu sa svojim obvezama prema međunarodnom pravu, EU i njegove države članice trebali bi prikupljati raščlanjene statističke podatke i podatke istraživanja kako bi mogli oblikovati i provoditi politike za sprečavanje nasilja nad djecom s invaliditetom i za suočavanje s tim problemom. Države članice koje već prikupljaju podatke o nasilju nad djecom trebale bi osigurati da su podaci raščlanjeni na odgovarajući način i da su u dostupnim formatima. Podaci bi trebali sadržavati barem informacije o prijavljenim slučajevima nasilja nad djecom s invaliditetom te o istragama, sudskom progonu i pruženim uslugama zaštite. Podaci bi trebali sadržavati informacije o vrsti nasilja i je li ono diskriminacijsko ili motivirano predrasudama, o počinitelju, vrsti oštećenja i je li riječ o višestrukim ili teškim oštećenjima, kao i o drugim značajkama žrtve, poput roda, statusa migranta i socioekonomske pozadine, kako bi se uočili uzorci i informacije o podgrupama djece s invaliditetom.

Države članice također bi trebale prikupljati i objavljivati raščlanjene podatke o radu linija za krizne slučajeve, linija za pomoć djeci i službi za potporu žrtvama.

Države članice mogle bi razmotriti uspostavljanje baze podataka s popisom različitih oblika potpore dostupnih putem javnih službi i organizacija civilnog društva, uključujući i organizacije za osobe s invaliditetom i organizacije za potporu žrtvama. Ta bi baza podataka također mogla biti pristupna točka za postojeće alate kao što su materijal za osposobljavanje ili osvještavanje.

Države članice bi uz potporu FRA-e mogle razmotriti razvoj pokazatelja temeljnih prava koji mogu poduprijeti praćenje i procjenu provođenja politika i mjera za rješavanje problema nasilja nad djecom s invaliditetom.

Djeca s invaliditetom suočena su sa znatnim preprekama u ostvarivanju svojih temeljnih prava. Često su isključena iz društva, katkad žive u ustanovama daleko od svoje obitelji. Također im je onemogućen pristup osnovnim uslugama, kao što su zdravstvena skrb i obrazovanje, te su izložena stigmatizaciji i diskriminaciji, kao i seksualnom, tjelesnom i psihološkom nasilju. Međunarodno, europsko i nacionalno pravo priznaju pravo na zaštitu od svih oblika nasilja. No unatoč zaštitnim mjerama, djevojčice i dječaci s invaliditetom u većoj su opasnosti od svojih vršnjaka da dožive nasilje, seksualno zlostavljanje ili vršnjačko nasilje (*bullying*) u školama ili institucijama u Europskoj uniji. Također su često suočeni s nasiljem povezanim s njihovim invaliditetom.

Agencija Europske unije za temeljna prava temeljito je ispitala važan, ali i slabo prijavljivan problem nasilja nad djecom s invaliditetom provedbom sekundarnog istraživanja i intervju sa sudionicima upućenima u problem. Ovo izvješće predstavlja rezultate tog istraživanja. Navodi mjerodavne međunarodne i europske standarde te preispituje nacionalno zakonodavstvo i politike u vezi s nasiljem nad djecom s invaliditetom. Izvješće također istražuje opseg i različite uzroke, okruženja i oblike takvog nasilja te predstavlja mjere i inicijative za njegovo sprečavanje.

Dodatne informacije:

Potpuno FRA-ino izvješće *Violence against children with disabilities: legislation, policies and programmes in the EU* (Nasilje nad djecom s invaliditetom: zakonodavstvo, politika i programi u EU-u) potražite na: <http://fra.europa.eu/en/publication/2015/violence-children-disabilities-eu>

Pogledajte i druge FRA-ine publikacije iz ovog područja:

- FRA (2015.), dokument za fokusiranje, *Equal protection for all victims of hate crime – The case of people with disabilities* (Ravnopravna zaštita svih žrtava zločina iz mržnje – slučaj osoba s invaliditetom), Beč, FRA, http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2015-focus-03-hate-crime-disability_en_o.pdf (dostupno na engleskom jeziku);
- FRA (2015.), *Pravosuđe prilagođeno djeci – stajališta i iskustva stručnjaka – Sažetak*, Luxembourg, Ured za publikacije, <http://fra.europa.eu/en/publication/2015/child-friendly-justice-perspectives-and-experiences-professionals-childrens> (dostupno na jezicima EU-a);
- FRA (2015.), *Mapping of child protection systems* (Prepoznavanje sustava zaštite djeteta) (dostupno na internetu), <http://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/data-and-maps/comparative-data/child-protection> (na engleskom, francuskom i njemačkom jeziku).

Pregled FRA-inih aktivnosti posvećenih osobama s invaliditetom dostupan je na: <http://fra.europa.eu/en/theme/people-disabilities>, a FRA-ine aktivnosti o pravima djece možete pogledati na: <http://fra.europa.eu/en/theme/rights-child>.

Ured za publikacije

© Agencija Europske unije za temeljna prava, 2015.

Fotografija: © Shutterstock

Print: ISBN 978-92-9491-086-8, doi:10.2811/767207
PDF: ISBN 978-92-9491-066-0, doi:10.2811/69882

FRA – AGENCIJA EUROPSKE UNIJE ZA TEMELJNA PRAVA

Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Beč – Austrija
Tel. +43 158030-0 – Faks +43 158030-699
fra.europa.eu – info@fra.europa.eu
[facebook.com/fundamentalrights](https://www.facebook.com/fundamentalrights)
[linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency](https://www.linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency)
twitter.com/EURightsAgency